

andere machtsmechanismen en andere vormen van weten aanwezig. Maar telkens gaat het om verbanden van weten met macht en met bestaanethiek. De problematiek van de macht verdwijnt mijns inziens in *Histoire de le sexualité* 2 en 3 veel minder naar de achtergrond dan Visker beweert (blz. 98-100).

3. Treffend merkt Visker ten aanzien van Foucault op : "Van een kritische *theorie* verwacht men meer" (blz. 139). Ik had gehoopt dat Visker hier zijn positie in het Foucault-Habermasdebat zou uitklaren. Een meer ter zake lijkende bedenking echter lijkt me deze : wát als de erkenning van de mogelijkheidsvoorwaarden op een nieuwe miskenning berust ? Onderstelt dat dan een tweede beweging, en een derde, enzovoort : een regressus in infinitum ? Andere moeilijkheden suggereert hijzelf : wat indien iedere orde in zekere mate door een miskenning zou worden gekenmerkt ? Waarom zou een orde haar selectiviteit en exclusiviteit niet mogen vergeten ? Waarom zou ze haar ontstaan niet mogen verloochenen ? (blz. 146) Maar vooral, wat *verwacht* Visker dan wél van zo'n objectivismekritiek ? Hij stelt dat de bestaande orde *enkel* functioneert door een miskenning van haar ontstaan. Maar zou de feitelijk uitgeoefende macht en het feitelijk uitgeoefende weten zich in enige mate 'bedreigd' of 'verontrust' worden — de aanhalingstekens worden hier bewust gebruikt — als hun miskende mogelijkheidsvoorwaarden in een filosofische kritiek blootgelegd werden ? Een confrontatie met Sloterdijks te vlug geprezen en te vlug vergeten *Kritiek van de cynische rede* ware hier interessant.

We kunnen maar wensen dat de auteur de kans ziet om het project dat hij hier ruwweg schetst, verder uit te werken, zoals hij, uitdrukkelijk hoopt te kunnen doen (blz. 11).

Rob DEVOS

REDELIJK

Herman Parret (red.), *In alle redelijkheid. Standpunten over het denken, spreken en handelen van de redelijke mens*. Meppel/Amsterdam, Boom & Deurne, Denis, 1989, 272 blz., 720 Bfr., Hfl. 36 ISBN 90 6009 923 0

Wie in zijn beroepspraktijk telkens weer geconfronteerd wordt met de vragen van studenten voor wie filosofie een leervak is zonder meer (zonder het perspectief op de vakfilosofie dus) kent het probleem : enerzijds is er de onmogelijkheid terug te vallen op een voorkennis die de meest essentiële filosofische begrippen enigszins kan ondersteunen; anderzijds is er de quasi onhaalbare geladenheid van die begrippen zelf ? De student die een begrip in een bepaalde context kon of leerde gebruiken, voelt zich ongewild verward bij het gebruik in bijvoorbeeld een ander vakgebied. Zo iets zal redacteur Parret wel voor de geest gestaan hebben bij het samenstellen van *In alle redelijkheid*, een bundel van veertien opstellen geschreven door "filosofen, linguïsten, psychologen, conversatieanalysten, antropologen, logici en medici over 'de redelijke mens', 'redelijkheid en zedelijkheid', 'het redelijk denken' en 'het redelijk spreken'". Zo staat het op het omslag; in hetzelfde stukje verschijnt ook de eerste zetfout. Ze blijkt inderdaad niet de laatste te zijn.

De opstellen zijn geschreven door onderzoekers en hoogleraren aan Nederlandse en Vlaamse universiteiten, specialisten in hun vakgebied. Het boek belooft dus aan een vraag te beantwoorden : eindelijk zal de student kunnen terugvallen op een duiding van het begrip 'redelijkheid' die verder gaat dan het klassieke encyclopedische artikel.

Een inleidend opstel van Herman Parret zelf, 'Redelijkheid en de redenen van de rede', tracht de encyclopedische kant van de zaak te redden en de samenhang tussen de diverse bijdragen te onderbouwen. De aanzet lijkt goed, maar al vlug verschijnt de zwakheid van het geheel : wie in een hoe dan ook beperkte tekst teveel wil zeggen — of misschien wil etaleren hoeveel hij gelezen heeft, weet en bijgevolg zou kunnen zeggen, vervalt haast onvermijdelijk in een onbruikbaar want onleesbaar verhaal : teveel namen van auteurs, stromingen en -ismen gaan de lezer overdonderen en ontmoedigen. Ik kan me moeilijk voorstellen dat het de bedoeling van dit werk was tweehonderdvijftig bladzijden te produceren om alleen maar te laten weten hoe complex het begrip redelijkheid wel is.

Meteen wordt dus duidelijk hoe kwetsbaar het initiatief zelf is. Het wordt voor elk van de auteurs een evenwichtsoefening op grote hoogte : mijn niet zo imaginaire student zal het niet lastig hebben om te oordelen. En de opgave is inderdaad haast onhaalbaar : zoveel mogelijk geordende informatie aanreiken die uitnodigt tot verdere lectuur en eigen onderzoek zonder zelf (als auteur) in de val van de op het randje af soms terroriserende veelweterij te trappen.

Misschien laat ik me bij mijn lectuur al te zeer leiden door mijn initiële bekommernis; anderzijds wil ik een pleidooi blijven houden voor de voortdurende uitbreiding van de actieve woorden'schat'. Wat echter gaat opvallen bij lezing van dit boek is de haast manifeste onwil, onmacht of luiheid van auteurs om Nederlandse equivalenten en vertalingen te vinden voor vaktermen uit deelgebieden en stromingen. In dezelfde orde (mijn vraag naar het nut en de bruikbaarheid — de bekommernis om de wat ontredderde student) lijkt het register van zaken ontstellend slordig samengesteld : de belangrijkste 'zaken' werden opgenomen, maar het komt me voor dat een te groot aantal belangrijke vindplaatsen onvermeld bleven.

De thematische groepering van de opstellen onder de vier reeds vermelde titels blijft uiteraard een beetje willekeurig. Zo iets lijkt haast niet te vermijden. De zoekende lezer zal zijn invalshoek wel kiezen. Dat daarbij sommige bijdragen meer zullen uitnodigen dan andere zal te maken hebben met het taalgebruik én met het verwachtingspatroon : een bijdrage als die van F. Veltman, 'Redelijkheid in het redeneren' zal, meen ik, directer kunnen aansluiten bij het methodische vragen van de lezer.

Eens ik de grens van dit boek wat afgelijnd heb : te vaak is het slechts bruikbaar en aangenaam/verhelderend synthetiserend voor wie reeds een grote vertrouwdheid heeft met de complexiteit van de denkrichtingen binnen de wijsbegeerte — eens ik dus die grens getrokken heb kan ik me uiteraard ook verheugen in de hoge kwaliteit van de bijdragen. Waarbij ik graag de aandacht vestig op het opstel van Paul-L. Assoun 'Redelijkheid en het onbewuste'. Deze Franse filosoof, tot onlangs docent te Nijmegen, kon ons reeds zes jaar geleden verrassen met een confronterende lezing van het werk van Rene Girard én van dat van Freud onder de noemer van de vraag naar de onbewuste voorwaarden van de sociale band. Het komt me voor dat zijn eerdere werken, onder meer *Freud, la philosophie et les philosophes* (1976), en *Freud et Nietzsche* (1980) als echte voorstudies gelezen moeten worden op zijn *L'entendement Freudien. Logos et Ananké* (1984). Het opstel van Assoun in deze bundel voegt niet echt iets nieuws toe aan de in dat laatste werk ontwikkelde en gedocumenteerde redenering, maar presenteert ze op een heldere en mooi uitgebouwde manier. "De psychoanalyse blijft dus wel aan

de kant van de Aufklärung geëngageerd, maar dan van een Aufklärung die de lotgevallen van de verdeelde rede, beter dan om het even welke filosofie of menswetenschap, mee heeft gemaakt" (blz. 52). Zelfs wanneer Beatrice de Gelder, in 'De achterkant van de rede' slechts heel zijdelings ingaat op wat Assoun schrijft ("Freud lijkt al even onbekwaam als Kant om iets te zeggen over de toepassingsvoorwaarden van zijn analyse"), dan nog daagt ze de lezer meer dan anderen uit tot het herlezen van de bijdrage die ze aanvalt. De leesbaarheid van Assouns bijdrage zal waarschijnlijk wel gedeeltelijk meebepaald worden door het eigen statuut van de psychoanalyse. Deze blijft immers doorheen haar hele geschiedenis de psychoanalyse-van-Freud waarbij de naamsbepaling een fundamenteel ander statuut heeft dan bij het getal van Avogadro of de relativiteitstheorie van Einstein. De dreiging puur inventarierend en bijgevolg encyclopedisch te werken is hierbij minder groot. En die indruk overheerst bij lectuur van het hele werk : de boeiendste opstellen zijn de opstellen die een vergelijkbare soberheid bewaren : De Dijn, 'natuur en redelijkheid' en Dillman/van Leeuwen, 'De redelijkheid van de ziekte' zijn bijvoorbeeld bijdragen die ik graag met studenten zou lezen.

Het moeilijke bij de benadering van een werk als *In alle redelijkheid* is de 'openheid' ervan : 'standpunten...' luidt de ondertitel en nergens staat dat de benadering volledigheid nastreeft. Deze ervaring alleen al is voor mijn zoekende student verrijkend. Of hij uiteindelijk in staat zal zijn de vraag naar de betekenis van de redelijkheid te beantwoorden zou ik maar durven beoordelen nadat ik de bundel, bijvoorbeeld als materiaal zou gehanteerd hebben bij een cursus over 'redelijkheid'. Mijn twijfel blijft groot.

Naast de reeds vermelde bijdrage bevat de bundel nog opstellen van N.H. Frijda en H.J. Pott ('Redelijkheid en emoties'), F. Droste ('Redelijkheid en cognitie'), R. Pinxten en D. Douchy ('Redelijkheid en cultuur'), C. Steel ('Verstandigheid en moraal'), G.M. van Asperen ('Redelijkheid en ethiek'), J.M. Broekman ('Recht en redelijkheid'), F. van Eemeren en R. Grootendorst ('Redelijkheid in discussie') en D. Franck ('De redelijkheid van het gepreke').

Herman NOTE

HET PROBLEEM VAN DE DEMOCRATIE

Ludwig Heyde & Ken Visser (red.), *Filosofie en Democratie*. Tilburg, Tilburg University Press, 1990, VIII + 229 blz., ISBN 90 361 9722 8

Ter gelegenheid van het tweede lustrum van de Faculteit der Wijsbegeerte van de Katholieke Universiteit Brabant verscheen onlangs een bundel filosofische essays over de democratie. Daarin heeft een groep van twaalf Tilburgse filosofen gepoogd de verhouding van democratie en rationaliteit, alsmede de specifieke aard van het politieke te begrijpen. Het bedoelt op de eerste plaats een pluralistisch boek te zijn, niet in het minst omdat ook onze moderne cultuur — als het milieu van de Westeuropese democratie — zich kenmerkt door pluralisme. Kaleidoscopisch mag dit boek gerust heten,